

Nêrînek Gelemperî li Edebiyata Kurdî ya Serdema Mîrektiya Hekariyê

A General Perspective on the Kurdish Literature of The Period Of Hakkari Principality

Nevzat EMİNOĞLU*

KURTE:

Erdnûgariya Hekariyê ji sedsalên qedîm vir de bûye warê jiyana mirovahiyê. Ev herêma han, bi rengîniya xwezaya xwe bala komên însanan kişandiye ser xwe û bûye dergûş ji şaristan, çand, nasname û baweriyên cuda cuda re. Meriv mîrasa çandî ya Hekariyê ya beriya Îslamê, bêtir li ser şop û neqşên keviran ên kela, mezal, dêr û dêrheyên dibîne. Heçî çand û edebiyata Hekariyê ya nivîskî ya kitêbî û edebî ku îro nimûneyên wê di dest me de ne, ev di serê destpêka serdema Îslamî de peyda dibe. Bingeha edebiyata nivîskî ya Kurdî ya li Hekariyê, bi medreseyan Kurdan ên ku li vê derê saz bûne, destpê dike. Bi avabûna Mîrektiya Hekariyê re çand û edebiyata Kurdî ya ku bingeha xwe ji medreseyan digre, pêş dikeve. Çand û edebiyata Kurdî di vê serdema destpêka Îslamê de li herêma Hekariyê û her wisa jî li cih û warên ku Kurd lê dijîn, di nav geşedan û berfirehiyekê de ne. Eserên edebiyata Kurdiya klasîk û xasma yên ku bi zaravayên Kurdiya Kurmançî hatine nivîsîn û hatine heta roja me ya îroyîn, bi piranî di dewra Mîrektiyên de peyda bûne. Di vê pêngava çand û edebiyata Kurdî de Mîrektiya Hekariyê roleke girîng bi cih aniyê. Kesayetiyên edebî yên ji vê navendê yên wek Bateyî, Pertew, Xanî, Arwasî û hwd. bûne nûnerê edebiyata Kurdî ya vê herêmê. Her wisa jî bûne danerê kevneşopîyêke edebî. Ev xebat bi awayekî gelemperî lêkolîna rewşa edebiyata Kurdî ya dema Mîrektiya Hekariyê dike. Armanca me ew e ku em bingeh û çavkaniyên edebiyata Kurdî ya klasîk ya li herêma mîrektiya Hekariyê destnîşan bikin. Her wiha edebiyata klasîk a vê herêmê û nûnerên wê binirxînin.

Peyvên Sereke: Mîrektiya Hekariyê, Medrese, Kurdî, Hekarî, Edebiyata Kurdî.

ABSTRACT:

Hakkari has become an area of settlement for mankind since the earliest centuries; it has hosted many cultures and civilizations, and become the cradle of various

---

* **Hindekar, Zanîngeha Muş Alparslanê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî.** Lector, Muş Alparslan University, The Department of Kurdish Language and Literature.
n.eminoglu@alparslan.edu.tr ORCID: 0000-0002-4980-7556

religions, civilizations and identities. This city gets the attention of many people through its natural beauty and wealth. One can see the traces of pre-Islamic Hakkari culture mostly on rock paintings, castle ornaments, rock tombs, steles and dirhes. A majority of extant written culture works, on the other hand, emerged in the early Islamic period. The sources of the written Kurdish Literature were composed in the Kurdish madrasahs constituted during this period. After the establishment and expansion of the Principality of Hakkari, the madrasah based Kurdish culture and literature showed more progress. The developments in the area of Kurdish culture and literature centered in this principality influence other areas where Kurdish people live. Masterpieces of the classic Kurdish Literature, especially those written in the Kurmanji dialect, were composed during the period of principalities. It should be emphasized that the Principality of Hakkari plays a central and pioneering role in this cultural and literary breakthrough. Literary personalities from this center such as Batei, Pertew, Xani, Arwasi and so on. became the representative of the Kurdish literature of this region and also became the founder of a literary tradition. This study aims to investigate the Kurdish Literature during the period of the Principality of Hakkari. The aim of this study is to identify the foundations and sources of classical Kurdish literature in the region of Hakkari. Also review the classical literature of this region and its representatives.

Key Words: Principality of Hakkari, Madrasah, Kurdish, Hekarî, Kurdish literature

1. DESTPÊK

Kurd di serdema xelîfetiya Hz. Umer de Îslamiyetê dipejirînin. Di salên 637-50yê Mîladî de bi musulmanbûna bajarê Dîyarbekirê re piraniya Kurdan êdî dibin peyrewê vî dîne nû. Kurdan piştî ku dîne Îslamê pejirandin, di jiyana wan a civakî û siyasî de guherîn çêbûn. Her wisa di çand û edebiyata wan de jî pêşketineke nû pêk tê. Sedemêkî vê pêşketinê ev bû ku dîne Îslamê bi referansê xwe yê bingehîn, yanî bi zarê Quranê digot "Bixwîne". Ev emir û teşwîq, bûn sebeb ku saziyên xwendin, zanîn û perwerdeyê çê bibin di nav civatên musulman de. Wihareng dezgehên ilm û xwendinê yên wek "suffa", "kuttabî", "dar'ul-hîkmet", "kitabxane", "resatxane", û "medrese" li dû hev saz bûn û zêde bûn. Kurd jî wek qewmekî mensûbê vî dînî jî vê geşedanê behremend bûn (Zekî Beg, 2012:260).

Di serdema Îslamî de di dewra desthilatdariya Ebbasiyan de wek hukümetên xanedanên Faris û xanedanên Tirkan, hin hukümetên xanedanên Kurdan jî çêbûn. Ev hukümetên Kurd ên wek Şeddadî, Merwanî, Hesenweyhî, Eyyûbî û hwd û herêmên wan, bûne warê çêbûna medreseyan û derketina alimên Kurd. Dû vê serdemê re di serdema mîrektiyên Kurdan de jî nimûneyên edebiyata Kurdî, xasma edebiyata Kurdî ya Kurmancî çêbûne (Izady, 2005: 99).

Otorîteyên Kurdan di nav baweriya dînî de, mezhebên ku ji hêla piraniya Kurdan ve tên şopandin ên Eşarî(îtiqadî) û Şafîî(amelî) wek mezhebên resmî yê dewletê tetbîq kirin. Vê pratîk û paşxaneya tarîxî di nav Kurdan de baweriye-

ke dînî û mezhebî ya hevrenge û hevaheng derxist holê. Wuhareng nasnameyeke Kurdan ya li ser ziman, çand û bawerîyê ya hevkelijî û hevpar çêbû. Hukumetên Kurdan ên piştî wan û berhemên bi Kurdî yên di vê dewranê de, hemû li ser vê nasname û bingehê derketin holê û hatin heta roja me ya îro (Doskî, 2014: 301). Di dirêjahiya serdema navîn de Kurd çawa ku di warê sîyasî û çandî de pêşketin, her wisa ji hela ilm û edebiyatê de jî bingeha kevneşopiyekê danîn. Hin navend û bajarên paytext ên wek Hekarî, Cizîr, Miks, Bazîd, Bidlîs, Amêdiye, Erdelan, Hîzan, Hesenkêf û hwd. Bûne warê gulvedana vê tradîstiyonê. (Doskî, 2013: 677).

Ev serdem herçiqas serdemeke serkeftî ye ji bo Kurdan, her wisa jî dewreke sergirtî ye ji hela edebiyata Kurdî ve. Ger edebiyatnas li ser vê babeta girîng hûr û kûr bin, dê binaxeya gelek cewherên zanistî û edebî derkevin holê û gelek şopên şêlû dê zelal bibin. Lewra çand û edebiyata ku li van navendan derkete holê, di nav Kurdan de zimanekî nivîskî yê hevpar û standard anî holê. Her wisa di nav Kurdan de çandekê nivîskî peyda bû û li ser kultûra bajar û bajarvaniyê pêş ket (Ergün, 2015: 67).

Ev herêm divê ji her alî ve bêne lêkolînkirin. Lewra ruhê nasnameya Kurdan û serkaniya edebiyata Kûrdî ya nivîskî ev der in. Ev der xala muşterek a Kurdan e; çavkaniya bajarvanî û çanda nivîskî ya Kurdan e. Lewra sedema mîrektiyên û xasma jî sedema mîrektiya Hekariyê ji bo van dînamîkên çandî û şarezayî, bingeh e (Izady, 2005: 305).

Mîrektiya Hekariyê ji hela çêbûna nasnameyeke hevpar ku li ser bawerî, çand û ziman derketiye holê di nav Kurdan de, roleke girîng bicih aniye. Her wisa ji hela dezgehên çandî û perwerdeyê yên ku wek medreseyên Kurdan ketine lîteraturê, xwedî giringiyêke taybet e. Digel van xalan, ji hêleke din ve jî buye çavkaniyêke bingehîn ji edebiyatnasên Kurd re. Edebiyata vê herêmê wek ekolekê di nav edebiyata Kurdî ya klasîk de xwedî hin taybetiyên in. Armanca vê xebata me ew e ku em bingeh û çavkaniyên edebiyata Kurdî ya klasîk ya li herêma Mîrektiya Hekariyê bi kurtî be jî derstnîşan bikin. Her wiha bi kurtenêrînekê edebiyata klasîk a vê herêmê û nûnerên wê binirxînin.

2. REWŞA KURDAN DI SERDEMA DESTPÊKA ÎSLAMÊ DE

Piştî zeîfbûna dewleta Ebbasiyan (750-1258), hin xanedanên Kurd hukumetên serbixwe ava kirin. Wek mînak ên bi navê Hesenweyî (959-1015), Merwanî (990-1100), Eyyûbî (1171-1250) û hwd. Çand û zimanê rêvebirên van dewletan her çiqas Kurdî bûn, lê zimanê van dewletan ên perwerde û fermî Erebbî bûn. Zimanê nivîs û resmîyê yên dewletên ku Tirkan ava kiribûn jî yên di vê serdemê de Farisî yan jî Erebbî bûn. Lêbelê bi hukumraniya van xanedanên Kurdan, çand û nasnameya Kurdî bi pêş ket (Adak, 2019: 50). Her wisa, bû zemînekî geşedanê ji bo

peydabûna berhemên bi zimanê Kurdî. Ev zemînê munbît jî serdema Mîrektiyên Kurdan bû ku piştî van hukumetan ava bûn. Yanî meriv dikare bêje ku ger ev pêşketin û belavbûna çand û nasnameya Kurdan a di serdema van hukumetan de nebûya, belkî ew eserên edebiyata Kurdî ya di dema Mîrektiyên de, peyda nedibûn. Ji dîroka 950 ya destpêka avabûna dewleta Şedadiyên Kurd û heta dîroka 1250 ya dawîlêhatina Împaratoriya Eyûbiyên Kurd wek serdema hukumetên Kurdan e. Piştî dawîlêhatina Eyûbiyan heta dîroka 1850 ya ku mîrektiyên Kurdan ji hêla dewleta Osmanî ve ji holê hatin rakirin jî wek serdema Mîrektiyên Kurdan e. (Eminoğlu, 2016: 68).

Desthilatdariya Kurdan a di van sedsalên destpêkê yên dewra Îslamê de, binaxeya dezgehên çandî, perwedehî, bawerî û edebî pêk hat. Di vê serdema aktîf a tarîxa Kurd de, piştî dewra hilweşînê ya sê sed salî ya ku di bin rêvebiriyên merkezî yên Sasaniyên Îranî û Împaratoriya Bîzansê de derbasbûyî rewşeke nû peyda dibe. Di navbera sedsalên 7an û 9an ên mîladî de hêza Kurdan ya ku ji nû ve şînbûyî û hakimiyeta wan a di siyasetê de, mohra xwe lê dixê. Ev pêşketin di navberên sedsalên 10an û 12an de derdikeve asta herî bilind û bi awayekî heqdar wek “Sedsalên Îslamê yên Kurd” dihate binavkirin (Izady, 2009: 107).

Hakimiyeta Kurdan a siyasî bi saya koçberîya zêde û fethên eskerî, ji Asya Navîn heta Lîbya û Yemenê dirêj dibû. Kurdan herêmên ku wek dil û qelbê Rojhilata Navîn in, diparastin. Kurd di seranserê vê serdemê de û di warê felsefe, mûzîk, matematîk, muhendîsî, mîmarî û astronomiyê de bibûne pispor. Di nav pêşatirên Kurd ên di vê serdemê de dîrokzanên wek Ebu'l Fîda, Îbnî Esîr, Îbnî Şeddad û Îbnî Qutaybe; filozofên wek Suhrewerdî û Aynel Qudat el Hemedanî; seyyahên wek Îbnî Fadlan; mûzîkologên wek Seyfeddîn Êrmewî û Muhemmed Îbnî Katib; mûzisyenên wek Îbrahîm, Îshaq Mawsîlî û Zeriyab; mîmar û muhendîsên wek Mûnîs; matematîkzan û astronomên wek Muhyeddîn Xelatî; bîyografîstên wek Îbnî Xelqan; ansiklopedîstên wek Îbnî Nedîm; şoreşgerên dînî û civakî yên wek Babek û Narseh (Izady, 2009: 97)

Di serê serdema Îslamî de pêşî bi zaravayên Kurdî yên Rojhilatî ku Lorî û Goranî ne, berhemên edebî hatine nivîsîn. Ev berhemên wek *Dubeytî* yên Baba Tahîrê Uryan, *Deftera Dewdanî* ya Baba Serhengê Dewdanî (Sedsala m. XI.) û hwd. destpêka edebiyata Kurdî yên nivîskî ne. Piştî van nimûneyên pêşîn ên edebiyata Kurdî, berhemên bi zaravayê Kurmancî jî destpê dikin. Ev berhemên bi Kurdiya Kurmancî bêhtir li herêmên mîrektî û hukumetên Kurd ên mîna Cizîr, Bidlîs, Hîzan, Hekkarî, Bazîd, Mîks, Amediye û Meyafarqîn û hwd. derketine holê. Di sedema klasîk de çendîn herêm û navendên girîng ên peydabûn û geşedana edebiyata Kurdiya nivîskî derdikevin pêş. Yek ji van navendan û bajarên paytext jî Hekkarî ye (Kurdo, 1983: 39).

3. REWŞA EDEBIYATA KURDÎ DI SERDEMA MÎREKTIYAN DE

Di sedsala XIIIan de piştî êrîşên Moxolan a li ser cîhana Îslamê, bi taybetî jî li ser paytexta dewleta Ebbasiyan, dawî li dewleta Ebbasiyan hat û bi vî awayî di cîhana Îslamê de serdemeke nû destpê kir. Di vê navberê de hukümetên Kurdan ên ku di nivê serdema Ebbasiyan de ava bûbûn jî temenê xwe tijî kiribûn. Ev serdema nû ji bo Kurdan serdema Mîrektiyên e. Mîrektiyên herî girîng ên Kurdan û bi taybetî yên Kurmancan piştî êrîşên Moxolan hatin avakirin û heta bi nivê sedsala XIXan li ser pîyan man. Ev serdem ji bo edebiyata Kurdiya Kurmancî serdemeke munbît e. Lewra em dikarin bêjin piraniya berhemên klasîk ên Kurdiya Kurmancî yên di destê me de ne, di vê serdemê de hatine dayîn (Acar, 2019: 40). Di destpêka vê serdemê de cara pêşî li cihên wekî Hekarî, Cizîr, Amêdiye û Erdelanê û piştî wan jî li cihên wekî Bidlîsê, Bazîdê, Hîzanê, Miksê, Şêrwanê û hin cihên din mîrektiyên Kurdan ava bûn (Adak, 2013: 162).

Di salên 1514-1518an de dewleta Osmaniyan, bi alikariya mîrên Kurdan di şerê Çaldiranê de Sefewî têk birin. Bi vê îtifaqa Kurd û Tirkan a piştî îtifaqa pêşîn ku Sultanê Selçûkî Alparslan bi Kurdên Merwanî re kiribû, ji bo Kurdan serdemek nû destpê kir û mîrektiyên Kurdan desthilatdariya xwe bihêztir kirin (Özer, 2010: 78). Her wiha saziyên wan ên sîyasî, dînî û perwerdehî ava bûn û geştir bûn. Di vê atmosfera rewşenbîrî de helbestvan perwerde bûn û di encamê de helbestên Kurdî derketin holê. Di vê serdemê de helbestvan li dora qesr û qonaxên mîran kom dibûn. Em dibînin gelek helbestvanên vê serdemê yên wekî Melayê Cizîrî (157-1640), Ehmedê Xanî (1640-1709), Wedaî (Sedsala 18-19) Selîmiyê Hîzanî (sedsala 18.) û Harisê Bedlîsê (Sedsala 18.) li dora mîran rabûne û bûne helbestvanên wan. Bi vî awayî sîstema patronajiyê / hîmayeyê jî derketiye meydanê (Ergün, 2017: 153).

Di vê serdemê de ji bo geşbûna edebiyata Kurdî faktora herî girîng hebûna medreseyan bû. Em dikarin bêjin ku di her bajarekî ku mîrekî Kurdan lê hebû, medreseyên wan jî hebûn. Piraniya van medreseyan di sedsalên XV û XVIan de hatine avakirin. Ev medrese bi mîmariya xwe û bi sîstema xwe ne medreseyên kêmtir bûn. Hinek ji van medreseyan wekî Medreseya Qubehanê û Medreseya Sor di asta medreseyên paytextên cîhana Îslamê yên wan deman de bûn. Di van medreseyan de zimanê perwerdehiyê zimanê Kurdî bû. Vê yekê jî rê li ber derketina helbestên Kurdî vekir. Gelek helbestvan ji van medreseyan rabûn. Piraniya helbestvanên vê serdemê li van medreseyan xwendibûn (Adak, 2013: 177). Çand û edebiyata Kurdî ya di serdema mîrektiyên de jî li ser bingeha van medreseyan hêşîn bû û teşe girt. Meriv dikare wek taybetiyên edebiyata Kurdî ya kalsîk ya vê serdemê van xalan bibêje ku ev edebiyat, edebiyateke bajarî ye, edebiyateke nivîskî ye, edebiyateke qesr û serayê ye. Yanî li dor qesr û kaşxaneyên mîr/hukumdarên Kurd peyda buye û belav buye. Di vê serdemê de rêvebir û gel, zimanê xwe bi

zimanên dînê yên wek Erebî û bi yên cînar yên wek Farisî re muqayese kirine û bi wan re xistine musabeqeyê. Ev buye sedemê peydabûna berhemên edebî yên Kurdî (Şem'î, 2016: 50).

4. MÎREKTIYA HEKARIYÊ

Erdnîgariya Hekariyê ji heyamên neolîtîk heta îro bûye warê jiyana mirovahiyê. Ev herêma han, bi rengîniya xwezaya xwe bala komên însanan kişandiye û bûye dergûş ji şaristan, çand, nasname û baweriyên cuda cuda re. Meriv mîrasa çandî ya Hekariyê ya beriya Îslamê, bêtir li ser şop û neqşên keviran ên kela, stel, mezal, dêr û dêrheyan dibîne. Heçî çand û edebiyata Hekariyê ya nivîskî ye ya ku wek berhemên edebî û kitabî ku nimûneyên wê li ber destê me ne, di serê destpêka serdema Îslamî de peyda dibe (Erdoğmuş-Orkin- Gürtürk, 2014:336).

Beriya Îslamê hin Kurdên herêma Hekariyê Îsewîtî qebûl kiribûn. Lê ev Îsewîtiya Kurdan wek ya Îsewiyên din ên cîhanê nebû. Lewra evan digotin Îsa kurê Xwedê nîne û Meryem jî jina wî nîne. Îsa bende û qasidê Xweda ye. Ev mezheb û baweriya bi vî rengî li bajarê Edesa (Urfa) û doranê çemê Zapê pêşva hatine. Di gava hatina musulmantiyê de evan deran bi hemîtî dijî dînê Îslamê derneketine. Lewra dînê Îslamê dînê wanê berê tesdîq dikir. Hz. Umer ji bo bidestxistina vî warî pir xebat nekiriye. Di dema Hz. Osman de jî Hebibê kurê Mesleme qe giza xwe (hucûm, eleqe) bi van deran neanî. Serdema Emewiyan jî wisa boriye (Tuncer, 2015: 567). Hukumdarên Hekariyê hemû ji xanedanên Kurdên herêmê ne (Baluken, 2014: 123). Her dem hukumdariya xwe bi awayekî musteqil berdewam kirine (Kılıç, 2006: 89). Di dewra hukumraniya Eyûbiyan de aşî di nîveka wan û Eyûbiyan de bi cîh hatiye. Xutbe li ser navê Sultan Selaheddîn xwendine (Varlı, 1997: 349).

Di serdema Osmaniyan de jî bêyî ku bibin tabî'ê dewleta Osmanî tevî peymanana ittîfaqa Kurd û Osmanî bûne (Epözdemir, 2005: 95). Xanedana vê mîrekiyê hukumraniya xwe bi qasî şeş sed-heft sed sal bê navber berdewam kirine (Tan, 2017: 89). Piştî polîtîkaya dewleta Osmanî ya merkezîyetparêziyê ya dewra Sultan Mehmûdê IIan ya di serê sedsala 19an de dewleta Osmanî êrîş dibe ser mîrekiyên Kurd. Piraniya mîrekiyan ji holê radibin. Tenê Mîrrekiya Hekariyê û Mîrekiya Cizîra Botan (herdu bi hevra) şerekî dûr û dirêj dikin li hemberî Osmaniyan. Piştî wextan ev her du Mirektî jî di sala 1845an de têk diçin û ji holê radibin (Zekî Beg, 2012: 710).

Himayekariya mîrekiya Hekariyê ya ji bo îlm û edebiyatê û çêkirina dam û dezgehên îlm û perwerdehiyê, xizmetekî giring yê vê mîrekiyê ye. Her wisa jî edebiyatnasî û Kurdînûsîna hindêk mîr û hukumdarên vê mîrekiyê jî wek wesfeke sereke ya rêveber û hukumdarên vê mîrekiya han e (Doskî, 2013: 678).

5. REWŞA EDEBIYATA KURDÎ LI MÎREKTIYA HEKARIYÊ

5. 1. Hêmanên Çanda Nivîskî Li Mîrektiya Hekariyê

Herêma Hekariyê ji hêla dîrokê ve navendeke wisa ku Kurdiya Kurmancî û çanda Kurdî ya xweser jê derketiye û her wisa li coxfayayên dorhêlê jî belav bûne. Meriv, ji mîmariyê bigre heta hunermendiyê û ji tewnekariyê bigre heta cil û bergan, dikare gelek mînakên vê çanda orjînal a li herêma Hekariyê bibîne (Colemêrgî, 2019: 11).

Welatê Kurdên Kurmancî yê eslî herêma Hekariyê ye ku hema di nav axa Mannayên serdema antîk de cih digre. Eslê Kurmancî digihêje zimanê Medî ya kevn ku ji aliyê eşîrên Kurdan ên herêma Hekariya ku dikeve rojavaya Gola Êrmiyê, tê qîsadanê. Eşîrên Kurdan gav bi gav ji herêma Hekariyê derketin û belavbûn. Her wisa zaravayê xwe yê Kurmancî jî digel xwe birin û berfireh kirin. Van eşîrên koçber ên ku ji Hekariyê derketin digel Kurmancî mezhebê Şafîtiyê ku girêdayî mezhebê Sunnî ye, li hemû Kurdistanê belav kirin û kirin mezhebê welatê sereke û serdest (Izady, 2009: 305).

Li Hekariyê hêmanên çanda maddî gelek in. Ji kelan, stellan-neqşên li ser dîwarên şikeftan, dêr û dêrheyên bigre heta merzel, balbal, pire, kemerên avê û kumbetan, bi sedan nimûne hene. Lêbelê ji ber ku piraniya van hêmanên han, hê di beriya serdema mîrektiya Hekariyê de çêbûne, em li ser van nasekinin. Bes em dixwazin li ser wê babeta çandê bisekinin ku têkildarê bi nivîs û edebiyatê ne. Heçî medreseyên Hekariyê ne, ev saziyên perwerdehiyê bi piranî di serdema mirektiye de saz bûne û mohra xwe li hemû rengên çand û edebiyata Hekariyê ya dema mirektiye xistine. Her wisa bûne wargeh ji bo çanda nivîskî û berhemên nivîskî yê edebiyata Kurdî ya dema mirektiye (Yıldırım, 2018: 48) Lewma em dê di vê xebata xwe de giraniyê bidin ser vê mijarê. Her wisa ji nêz ve li van medreseyan binihêrin.

5.1. 1. Medreseyên Hekariyê

Çavkanî û bingeha çand û edebiyata Kurdî ya heyama mirektiye Kurdan medrese ne. Bêguman ev rewş ji bo Mîrektiya Hekariyê jî carî ye. Ev medreseyên ku jê re “medreseyên Kurdan” yan jî “medrseyên rojhilatê” tê gotin, ji destpêka Îslamiyê vir de li her cihên ku Kurd lê dijîn, belav bûne (Çiçek, 2009: 27). Meriv dikare serencama medreseyên Kurdan ji destpêka Îslamê heta îro veqetîne sê qonaxan. Ev qonax ev in: 1- Medreseyên ku sultanên Kurdan çêkirine. Ev medrese di dema hukumetên Kurdan ên wek Hesênweyhî, Merwanî, Eyyûbî û hwd. de hatine çêkirin. Sazkarî û finansoriya van medreseyan sultanên van dewletan û ehlê xanedanên van sultanan dikir (Bağusuy, 2009: 33). 2- Medreseyên Mîran: Ev medrese jî ji aliyê mîran ve dihatin çêkirin û hîmayekirin. 3- Medreseyên şêx û me-

lan: Ev medrese jî piştî ku mîrekiyên Kurd ji holê rabûn, faaliyet û xizmeta ilmê ya ku berê de dibû, şêxên terîqetan yan jî melayê medreseyan didan berdewam kirin bi qasî îmkânên xwe. Himaye û finansoriya van medreseyan xelqê yanî ahalfî bi îmkânên xwe ve pêk dianîn (Epözdemir, 2015: 29).

Sazkar û hamiyên medreseyên mîrekiya Hekariyê, wek yên hemû medreseyên mirekiyên Kurdan, Mîr bûn, xanedan û malmezinên hukumdarên mîrekiyan bûn, şexsiyetên mîr û xatûn ên van xanedanên desthilatdar bûn. Van mîran gelek medrese çêkirin. Lewma navên gelek ji van medreseyan navên mîrên Kurd ên sazkarên van medreseyan li van medreseyan danîne. Wek Medreseya Zeynel Begiye, wek Medreseya Melîk Muhemmed Esed û hwd. Medreseyên ku hatine çêkirin, tenê yên ku heta roja me li ser piya mane yan jî kelefeyên wan gihîştine îro, nûnin. Ango ne tenê îbaretê bi van ên mewcûd in. Bilekis ji navendên bajaran bigre heta gundan, heta mezre û zozanan jî medrese hatibûn çêkirin. Piraniya wan piştî hilweşîna mîrekiya Hekariyê neman û negihîştin roja me ya îro. Ji hêla dewletên êrişker ve hatin hilweşandin (Epözdemir, 2015: 49).

Taybendmendiya herî sereke ya medreseyên Hekariyê, wek ya hemû medreseyên mîran, ew bû ku cih didan çand, ziman û edebiyata herêmî. Ji medreseyên Hekariyê yên ku hatine heta roja me ya îroyîn ev in:

5. 1. 1. 1. Medreseya Mîr Zeynel Beg

Medrese li nav bajêrê Çolemêrgê û li taxa Gulareş e. Medrese ji aliyê Mîrê Hekariyê Mîr Zeynel ve hatiye çêkirin. Evî mîrê han di navbera salên 1560-1578an de mîrtiya Hekariyê kiriye. Muhtemelen medrese jî di van tarîxan de hatiye çêkirin. Merqeda Mîr Zeynel jî di hewşa medreseyê de ye (Top, 2007: 188). Medrese bi awayê çargoşeya dirêj hatiye çêkirin. Gelek cihên medreseyê hilweşiyaye. Li dîwarên dora medreseyê nimûneyên mimariyeke xeml û neqşan a pêşketî tê xuyanê. Li derdora medreseyê qebristanekî kevn heye.

Nivîskarê mewlûda Kurdî şair û edîbê mezin ê Hekariyê yê dewra mîrekiyê Mela Huseynê Bateyî jî li vê medreseyê tehsîl girtiye. Her wisa ev medrese bûye mekanê perwedehiya gelek zana û edîbên din jî (Sadîni, 2010: 30).

5. 1. 1. 2. Medreseya Melîk Muhemmed Esed

Ev medrese ji aliyê mîrê Hekariyê Melîk Muhemmed Esed ve hatiye çêkirin. Medrese li taxa kevn a bi navê Bîçer a bajêr di sedsala 13an ê mîladî de ava bûye. Merzelên Melik Muhemmed û yên malabata wî bi medreseyê ve ye. Vê medreseyê heta salên 1910an jî xizmeta perwerdehiyê kiriye. Aniha wek camî tê bikaranîn (Tovi, 2014: 153).

5. 1. 1. 3. Medreseya Meydanê

Li gor kîtabeya li ser deriyê wê yê derva, di tarîxa 1112 (1700-1701) ê Hîcrî de hatiye çêkirinê. Ji kîtabeyê nayê fêmkirin ku ji hêla kê ve hatiye çêkirin. Di şêklê çargoşe de hatiye çêkirin. Hewşek û gelek odeyên vê medreseyê hene û deriyê wê yê derva aliyê başûr de ye (Tovi, 2014: 152).

5. 2. Ziman û Edebiyata Kurdî Di Serdema Mîrektiya Hekariyê de

Serdema mîrektiyan bi gelemperî ji bo ziman û edebiyata Kurdî heyameke munbît e. Lewra gelek eserên edebiyata Kurdî di vê serdemê de û li van herêman derketine. Ev berhemên edebiyata Kurdiya klasîk bi edebiyatên klasîk ên cînar ên Erebb, Faris û Tirkî re di nav reqabeteke serkeftî de ne.

Mîrektiya Hekariyê girîngî dida cih û mekanên ku ziman û edebiyat tê de geş dibe. Lewma mîrên Hekariyê gelek medrese ava kirin. Medrese heta gundan jî belav bibûn. Çanda medreseyê li her derê mîrektiyê bi cih bû. Mîrên Hekariyê gelek qedr û qîmet didan alim û edîban (Sadinî, 2010: 13). Wuhareng di navbera mîr û edîbên vê mîrtiyê de sîstema hîmayekariyê jî ku hîmayeya rêvebiran a li ser nivîskaran e, saz bibû. Lewra sebebekî herî muhim ê pêşketina edebiyata heyama klasîk, ev sîstem bû (Doskî, 2013: 678).

Li herêma mîrektiya Hekariyê sê cure medrese hebûn ku bi zimanê Kurdî dersa ilmî û dînî tê de dihate dayîn. Ev medrese hinekên wan li rex mizgeftan hatibûn avakirin. Tê de telebeyên mubtedî û di asta seretayî de ders digirtin. Ev cure medrese hema bigre heta gund û mezrayên ku ji çar-pênc malan pêkhatî jî belav bûbûn. Li gelek taxên bajaran jî medrese hebûn. Suxteyên di van medreseyan de dixwendin ji kitêbên rêzê yê Kurdî ders digirtin. Heyata pêxember bi Kurdî dixwendin. Lewma mewlûda Kurdî ya pêşîn di serdema mîrektiya Hekariyê de li vê herêma Hekariyê derketiye ku ew jî ji hêla Mela Huseynê Bateyî yê Hekarî ve hatiye nivîsîn. Bi qenaeta me ji ber vê yekê ye ku berhemên yekemin yê di derheq eqîdeyê de û di derheq ferhengnasiya Kurdî de ji teref yekî menşeya wî ji Hekarî ye hatine nivîsîn. Ew jî Ehmedê Xanî ye. Belê Xanî ev berhem li Bazîdê nivîsîne lê mumkun e ku Xanî ev çand û en'eniya herêma xwe ku ji mêj ve zimanê kurdî di civat û perwerdehiyê de hinde aktif û berbelav e, xwestiye li Bazîdê û herêmên din ên Kurdnîştin jî belav bike (Tovi, 2014: 153).

Hin medrese jî hebûn ku wek hîcre bûn li rex camiyan ku girêdayî tekyayên terîqetan bûn û di bin rêvebiriya şêx û xelîfeyên ehle tesewîfê de dihatin vekirin û rêvebirin. Cureyên medreseyan yê sisêyan jî medreseyên musteqil bûn ku ji hêla hukumdarên mîrektiya Hekariyê ve dihatin avakirin. Ev medrese wek avahiyên mezin û şiklê kulliyeyên mezin de ku tê de cihên razanê, dersxaneyên telebeyan û aşxane hebûn. Di van medreseyan de telebeyên asta bilind ku ji wan re dihatê go-

tin “tullab” tehsîl digirtin. Van telebeyan kitêbên îlmî û dînî bi tekrîr û dersdana bi zimanê Kurdî digirtin. Zimanê Kurdî di van medreseyan de zimanê muzakere û ragihandinê bû. Ev jî dibû sebab ku ziman û edebiyata Kurdî zindî bimîne. Her wiha bibe zimanê ilm û tadrîsê, çarşî û bazarê, ticaret û hukumetê. Lewma ev miderris û qadiyên ku ji van medreseyan mucaz (îcaze werdigirtin) dibûn, di mehkemeyên li bajar û serbajarê yên mîrekiyê bi zimanê Kurdî mutalê'e, mizakere û muhakemeya dew û dozên ahalî dikirin. Ji ber vê qasê bû ku Suryanî, Keldanî û Ermeniyên Xiristiyan jî bi Kurdî xwe îfade dikirin û Kurdî zimanê wan yê rojane bû. Hetta gelek dêrên xeyrîmusliman kitêbên duayên xwe yên dînî bi alfabe ya xwe lê bi zimanê Kurdî dinivîsîn û dixwendin. Gelek dengbêj û stranbêjên File/Xiristiyan hebûn ku berhemên xwe bi Kurdî îcra dikirin (Doskî, 2013: 679).

Em dikarin bibêjin ku ji ber vê binaxeya çandî û civakî, zimanê Kurdî di hemû aliyê jiyana bajarî û hukumetî ve dihate bikaranîn, aktif û berbelav bû. Ji ber vê yekê ye ku gelek hukumdarên vê mîrekiyê jî tevî refên edebiyatnasên Kurdî bûn û bûne xwedî şîr û dîwanên bi kurdî (Tovî, 2014: 156). Her wisa devoka Kurmançî ya vê herêmê di nav metnên nivîkî de wek devokeke sereke belav bû (Yonat, 2020: 410-445). Ev jî hin xebat in li ser devokên Kurdî ya Kumancî ku devoka Hekariyê jî ji hêla morfolojîk ve bi hûrgilî hatiye nixandin (Yonat, 2019: 78; Yonat, 2020: 520-75).

5. 2. 1. Taybetiyên Edebiyata Kurdî ya li Mirekiya Hekariyê

Mîrên Hekariyê çawa ku alim û şair hîmaye kirine û mekanên ilm û edebiyatê çêkirine, her wisa jî gelek caran ji nav mîrên Hekariyê jî şairên Kurdî nivîs derdikevin. Ji van mîran yek jê Mîr Îmadeddînê Hekarî (Sedsala XVI) ye ku bi Melayê Cizîrî (w.1640) re muşaaare kiriye; yanî herdukan helbest avêtine ber hevdu. Mîr Îmadeddîn mîrê şair yê herî kevn e ku helbestên wî yên bi Kurdî hatine heta roja me ya îroyîn. Mesela beriya wî Mîr Yeqûbê Zirkî (Sedsala XVI) heye ku Mîr Şerefxanê Bidlîsî (w.1609) behsa wî dike di Şerefnameyê de û dibêje ku dîwaneke wî ya bi Kurdî heye. Lê ev dîwan heta niha nehatiye dîtîn (Doskî, 2013: 679). Mîrekî din ku şair e li mîrekiya Hekariyê, Mîr Şerefxanê Hekarî ye. Wî gelek helbestên bi Kurdî nivîsîne. Di sala 1748an de li Hekariyê wefat kiriye. Her wisa mîrekî din ê şair û Kurdî Mîr Mustefa ye (Sedsala XVIII.) ku wek Pertew Begê Hekariyê tê naskirin (Hekarî, 2010: 30). Vî mîrê han dîwaneke murettêb a bi Kurdî nivîsiye. Ev dîwan qasî ku em dizanin piştî Dîwana Melayê Cizîrî ya murettêb, dîwana murettêb ya duduyan e (Bozarslan, 2004: 261).

Mîrekiya Hekariyê çawa ku bûye çavkaniya gelek helbestvanên edebiyata Kurdî, her wisa jî ji van helbestvanên vê mîrekiyê, gelek pêşengên cureyên edebî yên edebiyata Kurdî derketine. Mesela di edebiyata Kurdî de yê cara ewil

bi terzê mesnewiyê nivîsiye, Ahmedê Xanî ye. Eger em bi perspektîfa menşeyî/orijîn ya mensûbiyetê li Xanî binihêrin, em dikarin Xanî wek kesayet û şairekî Hekkarî-menşe bihesibînin. Na eger em bi perspektîfa jîyan û lêmayîna mekanî binirxînin, Xanî Bazîdî ye. Lê bi qenaeta me devok-zarava, çand û eşîr û gelek diyardeyên din îmkân didin ku em Xanî ji hêla mensûbiyetê ve di bin perspektîfa orijîn/jêderk binirxînin û ji vê hêlê de wî wek edebiyatnasekî Hekarî binirxînin (Erdoğmuş-Orkin- Gürtürk, 2014:339). Piştî Xanî gelek mesnewî hatin nivîsîn di edebiyata Kurdî de. Selimiyê Hîzanî (Sedsala XVIII.) Sewadî (Sedsala XVIII.) û hwd. Her wisa eqîdenameya Xanî ya bi navê “Eqîdeya Îmanê” jî wek kanonek e di eqîdemanenûsiya Kurdî de. Xeynî van, Ferhengnûsiya menzûm jî wek kanoneke edebî bi destê Xanî hatiye destpêkirin û yê paş wî hatine ew berdewam kirine. Her wisa di terzê mewlîdê de dîsa Mela Huseynê Bateyî (Sedsala XVIII.) pêşengtî kiriye. Ew jî ji Hekariyê ye. Piştî wî jî bi dehan mewlûdên Kurdî hatin nivîsin. Her wisa li ser ilmê tibê Mela Muhemmed Arwasî cara ewil nivîsiye û her wisa di pexşana Kurdî de jî yekemîn e. Mela Muhemedê Arwasî ji Westana Wanê ye. Ev navend -navçe di serdemên dirêj de girêdayî mîrtiya Hekariyê bû (Varlı, 1997: 347).

5. 2. 2. Edîb û Şairên Kurd ên Serdema Mîrektiya Hekariyê

Di serdema mîrektiya Hekariyê de gelek edîbên Kurd derketine. Hey ku diçe hejmara şairên Kurd ên serdema mîrektiya Hekariyê zêde dibin. Lewra nav û berhemên nû peyda dibin. Piştî lêkolînên berfireh mumkun e ku ji kitêbxane û mehzenan û li der û dor gelek berhemên edebiyata klasîk ên nû peyda bibin. Lewra van salên dawî gelek nimûneyên bi vî rengî tên xuyanê (Yıldırım, 2012: 162)..

Edîbên serdema mîrektiya bingeh danîn û pêşengtî kirin ku di sedsalên paş wan de gelek şairên wek wan ên Kurdînivîs derkevin holê. Lewra nimûne ew bûn. Hin ji van şairan bûne kanonên edebî û şop danîn ji yê dî xwe re. Bi saya xebatên wan, ziman û edebiyata Kurdî xwe parast û bi edebiyata gelên cînar re musabaqayê serkeftî pêk anî û fîne (Ergün, 2015: 179).

Edîbên Kurd ên dema mîrektiya Hekariyê ku berhemên xwe bi zimanê Kurdî dane ev in: Mîr Îmadeddînê Hekkarî, Feqe Ebdulqadir Hekarî, Pertew Begê Hekarî, Mela Huseynê Bateyî, Mîr Şeref Xanê Hekarî, Mela Muhemedê Arwasî, Ehmedê Xanî, û hwd. Lêbelê hejmara edîbên serdema mîrektiya Hekariyê û berhemên wan ne tenê mexsûsê bi van nava in, hîn zêde ne. Em di wê baweriyê de ne ku bi lêkolîn û xebatên nû, dê ev nav zêdetir bibin (Adak, 2018: 240-252).

6. ENCAM

Serdema mîrektiya bi gelemperî ji bo ziman û edebiyata Kurdî heyameke munbît e. Lewra gelek eserên edebiyata Kurdî di vê serdemê de û li van herêm û

navendan derketine. Ev berhemên edebiyata Kurdiya klasîk bûne binhgeha edebiyata Kurdî ya nivîskî û her wisa standardizasyona ziman û nasnameya netewî. Li ser vê bingehê edebiyateke Kurdî ya bajarî, nivîskî û li dor qesr û serayên hukumdarên derkete holê.

Çand û baweriya bi awayê “sunnîti” û mezhebê “Şafîti” ye ku li medreseyên herêma Mîrektiya Hekariyê xurt û berbelav bû, bi awayekî sistematîk û standart li nav piraniya coxrafîyaya Kurdan û li medreseyên wan bi cih bû. Bandora vê sazûmana hevpar a li vê mîrektiyê, di hemû aliyên ziman de jî tê xuyanê. Ev bandor çawa di aliyê edebiyata Kurdî de, xasma di edebiyata Kurdiya klasîk de dixuyê; her wisa jî di hêla dîyalekta Kurmancî de jî dixuyê. Hetta di hêla devoka Hekariyê de jî xwe nîşan dide. Her wisa jî bi hemû rengê xwe ve xwedî bandor e ku ji navendê ber bi dorhêlê ve tesîr pêkaniye. Bûye binaxeya çand, bawerî, nasname, ziman û edebiyateke hevpar û hevgerî.

Hukumdarên Mîrektiya Hekariyê girîngî didan mekanên ku îlm û edebiyat tê de geş dibe. Lewma mîrên Hekariyê gelek medrese ava kirin. Medrese heta li gundan jî belav bibûn. Çanda medreseyê li her derê mîrektiyê bi cih bû. Mîrên Hekariyê gelek qîmet didan alim û edîban. Vê herêmê him edîb û alim kaşî ber bi xwe dikirin ji bo îlm û tehsîlê him jî gelek alim û şair sewqî derveyê mîrektiyê dikir ji bo îrşad û dersdariyê.

Çand û edebiyata Kurdî ya serdema Mîrektiya Hekariyê, bingeha xwe ji medreseyan girtiye. Medreseyan, wek çavkaniya hizra dînî, nivîs û xwendinê, di nava civaka Kurdên musulman de roleke sereke bi cih anîne. Her wisa mekteb û mitbexa çand û edebiyata vê dewrê jî medrese ne. Çanda maddî û manewî ya vê mîrtiyê li ser van saziyan bilind bû û kemilî. Ev sazûmana li vê herêmê, bûye mînak û model ji bo wan mîrektiyên Kurd ên dinê jî. Lewma gelek şeweyên çand û baweriyê û her wisa jî gelek babet û şaxên edebiyatê yên li vê mîrektiyê, li herêmên din belav bûne. Tradisyona mewlûdnûsiya di Kurdiya Kurmancî de û her wisa pexşannûsî, eqîdenamenûsî, ferhengnûsî jî ji vê herêma mîrektiya Hekariyê belav bûne û ketine nav edebiyata Kurdî.

Dîsa wek nimûneyeke taybendmendiya ziman û edebiyata Kurdî ya li Hekariyê meriv dikare li ser “kitêbên rêzê” yên bi zimanê Kurdî û Erebi ku li hemû medreseyên Kurdan bi awayekî standart tên xwendin, nîşan bide. Yanî mesela “kitêbên rêzê” yên Kurdî yên wek “Eqîdeya îmanê” “Mewlûda Kurdî” û hwd. ku li medreseyan tên xwendin, ji aliyê alimên medreseyên Hekariyê ve hatine telîfkirinê. Ev kitêb li medreseyên Hekariyê bûne kitêbên dersê û li hemû medreseyên Kurdan yên din li çar aliyê welat belav bûne, hatine xwendin.

Her wisa ji bo bandora herêma mîrektiya Hekariyê ya ji hêla ziman ve qertafeke ku bi piranî di kêşa lêkerên kesên sêyem de wek “bit, bitin, binitin” tê gotin,

di devaka Hakariyê de heye û aniha jî li vê herême pir tê bikaranîn. Ev qertaf di piraniya berhemên edebiyata Kurdiya Kurmancî ya klasîk de heye ku ji bando-ra devokê Hekariyê ye. Wihareng devoka Hekariyê di berdewamî û dirêjahiya serdema sedsalên navîn de temsîla zimanê nivîskî û standart kiriye di Kurdiya Kurmancî de.

7. ÇAVKANÎ

- Acar, H. (2019). *Dîwana Şêx Ehmedê Feqîr*. İstanbul: Weşanên Nûbihar.
- Adak, A. (2018). "Helbestvanên Klasîk yên Herêma Hekarî: Analîz û Nirxandine-ke Giştî". 1. *Uluslararası Zıp Sempozyumu*. İstanbul: Hakkari Üniversitesi Yayınları.
- Adak, A. (2013). *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. İstanbul: Weşanên Nûbiha,.
- Adak, A. (2019). *Teşeyên Nezmê Di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de*. İstanbul: Weşanên Nûbihar.
- Bağsusuy, B. (2009). *Selahaddin Eyyubî Devrinde İlmî Faaliyetler*. İstanbul: Hivda Yayınları.
- Baluken, Y. (2014). "Kuruluşundan Osmanlı Hakimiyetine Kadar Hakkari Şenbu Beyliği". *Uluslararası Tarhte Hakkari Sempozyumu*. Cilt: 1, Hakkari: Hakkari Üniversitesi Yayınları.
- Bozarslan, Z. (2004). *Nêrînek Li Dîroka Kurdistan*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Colemêrgî, İ. (2019). *Mezopotamya Uygarlığında Hakkar*. Diyarbakir: Weşanên Lis.
- Çiçek, M. H. (2007). *Doğu Medreselerinin Serencamı*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Doskî, T. İ. (2014), "Emeviler ve Abbasiler arasında Hakkari Beyleri", *Uluslararası Tarhte Hakkari Sempozyumu*, Cilt: 1, Hakkari: Hakkari Üniversitesi Yayınları.
- Doskî, T. İ. (2013). "Mîrên Kurd yên Şair û Rola Wan Di Pêşvebirina Edebiyata Kurdî de", *Kimlik Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlıdan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyum bildirileri*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Eminoğlu, N. (2016). *Nêrîneke Gelemperî Li Serdema Mîrektiya Hîzanê: İlm û Edebiyat*. (Teza Lîsansa Bilind a Çapnebûyî) Zanîngeha Mardîn Artûklûyê. Enstituya Zimanên Zindî. Mardîn.
- Epözdemir, Ş. (2005). *Osmanlı - Kürt İttifakı ve Mevlana İdris-i Bitlisi*. İstanbul: Pêrî Yayınları.
- Epözdemir, Ş. (2015). *Medreseyên Kurdistanê*. İstanbul: Weşanên Nûbihar.
- Erdoğan, H., Orkin, Ş., Gürtürk, E. (2014). "Tarihte İz Bırakmış Hakkari Önemli Edebi Şahsiyetler", *Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu*. Cilt: 2, Hakkari: Hakkari Üniversitesi Yayınları.

- Ergün, Z. (2015). *Bajar-Edebiyat Cizîra Botan*. İstanbul: Weşanên Nûbihar.
- Ergün, Z. (2017). "Peywendiya Mîr û Mela Di Çarçoveya Patronaja Edebî de" *Mukaddime*. C:8, H:3. r.153.
- Hekkarî, P. B. (2010). *Dîwana Pertew Begê Hekarî*. İstanbul: Weşanên Nûbihar.
- Izady, M. (2009). *Kürtler*. İstanbul: Doz Yayıncılık.
- Kılıç D. (2006). *İrisan Beyleri Abbasi Devletinden Hakkari Beyliğine*. İstanbul: Tarih Düşünce Yayınları.
- Kurdo, Q. (1983). *Tarîxa Edebyeta Kurdî-I*. Stokholm: Weşanên Roja Nû.
- Özer, A. (2010). *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler*. İstanbul: Hemen Kitap Yayınları.
- Şemi. (2016). *Tercüme-i Tevarih-i Şeref Han*. İnceleyen: Adnan Oktay. İstanbul: Weşanên Nûbihar.
- Tan, H. (2017). *Hakkari Beylerinin Tarihi Muhtasar Ahval'ül-Umera Van Vilayeti Dahilinde ve Hakkari Merkez ve Kazalarındaki Beylerin Tarihi- Metin ve Tahlil*. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Mardin.
- Top, M. (2007). *Güneşin Yükseldiği Yer Muş, Bitlis, Van, Hakkari*. Muş: Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Tovi, M. (2014). "Hakkari bölgesinde Eğitim-Öğretim ve Medreseler", *Uluslararası Tarhte Hakkari Sempozyumu*. Cilt: 2, Hakkari: Hakkari Üniversitesi Yayınları.
- Tuncel, Metin. (2015). "Hakkari" Maddesi, TDV. İslam Ansiklopedisi. Ankara.
- Varlı A. (1997). *Dîroka Dugelên Kurdan*. Ankara: Weşanên Sîpan.
- Yıldırım, K. (2018). *Kürt Medreseleri ve Alimleri: Beylik Medreseleri*. Cilt: 1, İstanbul: Weşanên Avesta.
- Yıldırım, K. (2012). "İki yüz Yıllık Kürtçe Tıp Kitabı Buludu", (Wergera Ji Kurdî: Nevzat Eminoğlu) *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı: 2, sayfa 54, Ağusto- Eylül 2012.
- Zekî Beg, M. E. (2012). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Yonat, M. (2020). "Di Devokên Kurdîya Kurmancî de Zayenda Rewşên Morfolojik (Mînakên Devokên Bakur, Başûrê Rojhilat û Başûrê Rojavayê". *Mukaddime* 11(2), r. 410-445.
- Yonat, M. (2020). "Bikaranîna Îzafeyê Di Devokên Kurdiya Kurmancî de (Devokên Bakur, Başûrê Rojhilat û Başûrê Rojavayê)". *Kurdîname*, Jimar: 3, Mijdar 52-75.
- Yonat, M. (2019). "Kurmancî Kürtçesi Ağızları Hakkında Sosyolinguistik Bir İnceleme (Muş, Adıyaman, Şırnak Örneği)". *Teza Doktorayê, Unîversîteya Dicleyê, Diyarbekir*.

EXTENDED ABSTRACT

Hakkari has become an area of settlement for mankind since the earliest centuries; it has hosted many cultures and civilizations, and become the cradle of various religions, civilizations and identities. This city gets the attention of many people through its natural beauty and wealth. One can see the traces of pre-Islamic Hakkari culture mostly on rock paintings, castle ornaments, rock tombs, steles and dirhes. A majority of extant written culture works, on the other hand, emerged in the early Islamic period. The sources of the written Kurdish Literature were composed in the Kurdish madrasahs constituted during this period. Because these educational institutions, which came into being in their geographies with the acceptance of Islam by the Kurds, have been the basic foundation of their political, scientific and literary development and breakthroughs. The madrasahs, which functioned as the basic educational institution for the Kurdish society throughout the Middle Ages, are the leading dynamics that ensure political power and religious and cultural unity among the Kurds. Because the doctrine on which these educational institutions are based has assumed a unifying role in the denominator of Ash'ari and Shafii sects within the Sunni Islamic understanding as a common religious identity among Kurds. Hasanveyhi, Şeddadi, Mervani, Eyyubiler and the other Kurdish Principalities, which achieved a successful and beneficial Kurdish-Ottoman alliance with the Ottomans, emerged on this common religious identity that madrasahs originated from. These educational institutions also became the main source of written Kurdish literature, education in Kurdish in the mother tongue and Kurdish textbooks taught in madrasahs. These institutions also served a function that ensured the unity of belief and language, which is the basic component of identity. He was the source of the emergence of a standard language and a city / palace literature in Kurdish in the cities where the rt authorities dominated throughout the Middle Ages and especially in the cities such as Hamadan, Dinever, Bitlis, Meyafarkin, Cizre, Müküs, Doğubayazıt, Hakkari, Hizan, Imadiye, Erdelan, Harput in education, literature, law / court has become a language of social communication used in trade, palace / politics. After the establishment and expansion of the Principality of Hakkari, the madrasah based Kurdish culture and literature showed more progress. The developments in the area of Kurdish culture and literature centered in this principality influence other areas where Kurdish people live. Masterpieces of the classic Kurdish Literature, especially those written in the Kurmanji dialect, were composed during the period of principalities. It should be emphasized that the Principality of Hakkari plays a central and pioneering role in this cultural and literary breakthrough. Literary personalities from this center such as Bateyî, Pertew, Xani, Arwasî and so on. became the representative of the Kurdish literature of this region and also became the founder of a literary tradition. This study aims to investigate the Kurdish Literature during the period of the Principality of Hakkari. The aim of this study is to identify the foundations and sources of classical Kurdish literature in the region of Hakkari. Also review the classical literature of this region and its representatives.

